

**De verborgen
eenheid
van de Bijbel**

Pieter J. Lalleman

De verborgen eenheid van de Bijbel

Het gebruik van het
Oude Testament in het
Nieuwe Testament

Buijten & Schipperheijn *Motief* – Amsterdam

© 2018 Pieter J. Lalleman

Omslagontwerp: Erik Houwer, Gouda

ISBN 978-94-6369-016-4

Inhoud

Woord vooraf	7
1 Genesis 22	10
2 Exodus 33-34	18
3 Psalm 2	26
4 Psalm 8	33
5 Psalm 22	39
6 Psalm 69	44
7 Psalm 110	52
8 Psalm 118	60
9 Jesaja 6-12	66
10 Zacharia 9-14	75
11 Adam	86
12 De zondvloed en de regenboog	96
13 David	102
14 De tempel	109
15 Herder en schapen	116
16 Jona	123
17 De rivier	127
18 De getallen drie, vier, zeven en twaalf	135
19 Johannes de Doper	140
20 De 'Ik ben'-uitspraken van Jezus	147
21 Doop en avondmaal	152
22 Babel	163
23 Matteüs	170
24 Marcus	184
25 Lucas	201
26 Johannes	210
27 Handelingen	226

28	Paulus	241
29	Hebreeën	254
30	De Eerste Brief van Petrus	270
31	Openbaring	279
32	Verantwoording	290
Registers		299

Woord vooraf

Veel christenen zien de Bijbel als één boek, en dat is juist: de Bijbel is het boek waarin God tot ons spreekt. Maar oorspronkelijk is de Bijbel eigenlijk een verzameling van 66 verschillende boeken uit allerlei tijden met verschillende auteurs. Deze 66 boeken zijn verdeeld over twee hoofddelen: het Oude Testament en het Nieuwe Testament. In beide delen gaat het over de ene God van Israël, maar in het Nieuwe Testament lees je bovendien over Jezus Christus en over de christelijke kerk die door zijn optreden ontstaat.

De schrijvers van het Nieuwe Testament waren zich goed bewust van het bestaan van het Oude Testament. (Dat heette trouwens nog niet *Oud* Testament zolang er geen Nieuw Testament was. Zij noemden het vaak ‘de Schriften’ of ‘de Wet en de Profeten’, Matteüs 5:17; 21:42; 22:29.) Deze schrijvers, onder wie Matteüs en Paulus, maakten op allerlei manieren gebruik van het Oude Testament. Zo ontstonden er allerlei verbandingen tussen de twee hoofddelen van de Bijbel. Thema’s uit het Oude Testament komen terug in het Nieuwe; en het Nieuwe Testament citeert het Oude; maar soms maakt de schrijver alleen een toespeling die niet iedereen opmerkt...

Hoewel Jezus Christus alleen in het Nieuwe Testament wordt genoemd, is het Oude Testament essentieel om Hem te begrijpen. Je vindt Hem daar niet alleen in directe voorzeggingen – Hij en zijn werk zijn op allerlei manieren in het Oude Testament aanwezig, ook op manieren die de schrijvers van het Oude Testament zelf nog niet zagen. Maar dat hoor je alleen wanneer je eerbiedig naar de Bijbel luistert en zijn gezag aanvaardt.

Je merkt dan ook dat je niet altijd alles in de Bijbel letterlijk moet lezen, want veel beelden en thema’s kunnen alleen worden begrepen als we recht doen aan het feit dat ze beeldspraak zijn.

Door alle dwarsverbindingen heeft de Bijbel veel rijkdom en diepte. In dit boek probeer ik daarvan iets te laten zien. Om het wat meer theologisch te zeggen: dit boek is een argument voor de eenheid van de Schrift en voor de waarde van het Oude Testament.

Dit boek is natuurlijk niet ‘compleet’. Het is niet bedoeld om alle gebruik van het Oude Testament in kaart te brengen, want dat zou een onpraktisch dik boek opleveren, dat waarschijnlijk ook zou gaan vervelen. Ik heb me dus beperkt tot een persoonlijke selectie, die beïnvloed is door het onderwijs dat ik geef. Overigens heb ik zelf ook veel nieuwe dingen ontdekt tijdens het schrijven.

Ik begin met een aantal gedeelten uit het Oude Testament; daarna volgen een aantal thema’s en personen die door de hele Bijbel heen voorkomen en ik sluit af met een bespreking van de meeste schrijvers van het Nieuwe Testament. Deze laatste hoofdstukken zijn langer dan de eerdere. Je kunt de hoofdstukken in willekeurige volgorde lezen, want er loopt geen rode draad door het boek. Wel verwijs ik vaak van het ene hoofdstuk naar het andere. Als je zoekt naar een compleet overzicht, koop dan het dikke boek van G.K. Beale en D.A. Carson (red.), *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament* (Nottingham: Apollos, 2007), maar probeer het niet als leesboek te gebruiken!

Als je meer wilt weten over de theoretische achtergrond van wat ik gedaan heb, kun je terecht in het laatste hoofdstuk.

Technische aspecten

1. Ik heb de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) gebruikt tenzij anders aangegeven, maar ik heb eerbiedshoofdletters toegevoegd als het over God gaat. Ik ben blij dat het Nederlands Bijbelgenootschap van plan is deze hoofdletters terug te brengen in de herziene versie van de NBV. Overigens blijkt de NBV vaak zo weinig letterlijk te zijn dat ik mijn toevlucht moest nemen tot de HSV. Ook heb ik teksten zelf vertaald.

Achter in de NBV, op de bladzijden ix-xii, staat een heel handige lijst van ‘Aanhalingen uit het Oude Testament in het Nieuwe Testament’. Als je na dit boek verder wilt lezen, kan deze lijst je helpen.

In recente versies van de NBV staan verwijzingen naar andere Bijbelgedeelten rechtsonder op elke rechterpagina.

2. Naast de term 'het Oude Testament' gebruik ik soms ook 'het Eerste Testament' en 'de Hebreeuwse Bijbel'. Dat is niet alleen ter afwisseling, maar het drukt ook de overtuiging uit dat het Oude Testament niet verouderd is. Het Nieuwe Testament noem ik soms 'het Tweede Testament'.
3. Vaktermen heb ik geprobeerd te vermijden, maar aan sommige viel niet te ontkomen. De belangrijkste is de term Septuaginta. Dit is de Griekse vertaling van het Oude Testament, die al was gemaakt in de tijd vóór het Nieuwe Testament. De schrijvers van het Nieuwe Testament gebruiken meestal deze vertaling als ze het Oude citeren of ernaar verwijzen, omdat hun lezers wel Grieks kennen maar meestal geen Hebreeuws. In het laatste hoofdstuk vind je meer over de verschillen tussen de Hebreeuwse en Griekse tekst.
Een andere term die je tegenkomt is Synoptische Evangeliën. Daarmee bedoelen we de eerste drie Evangeliën, Matteüs, Marcus en Lucas, die het leven van Jezus op dezelfde manier beschrijven.
4. In het hoofdstuk over Marcus vind je de beste uitleg van de termen citaat, toespeling en echo, die ik overal in het boek heb gebruikt.

Hoofdstuk 1

Genesis 22

Weinig gedeelten uit het Oude Testament worden op zoveel plaatsen in het Nieuwe gebruikt als het verhaal over het offer van Isaak in Genesis 22:1-19. Het verhaal wordt slechts tweemaal letterlijk geciteerd, maar je vindt er overal echo's van: in de Evangeliën en in Handelingen, bij Paulus, Jakobus en in Hebreeën. Dit prachtige verhaal bevat dan ook diverse elementen die je – terugkijkend na kruis en opstanding – als typologisch kunt zien. Ik zal deze elementen bespreken, ongeveer in de volgorde waarin ze in het verhaal voorkomen, en aan het slot zeg ik iets meer over het begrip type. Maar ik begin met de plaatsen in het Tweede Testament die commentaar geven op het verhaal als geheel. Als je het verhaal niet kent, lees het dan eerst.

Het hele verhaal

De schrijver van de brief aan de Hebreeën spreekt in 11:17-19 zijn goedkeuring uit over het geloof dat blijkt uit Abrahams optreden. Hij legt dit geloof uit als Abrahams overtuiging dat Isaak uit de dood zou kunnen opstaan en hij voegt daaraan toe dat Abraham Isaak ook als het ware uit de dood terugkreeg. Hebreeën heeft ook de woorden 'op de proef gesteld', die nergens anders in het Nieuwe Testament voor Abraham worden gebruikt, maar wel in Genesis 22:1.

Als je ziet dat Hebreeën schrijft over opwekken uit de dood, dan kun je je voorstellen dat ook Paulus misschien aan Genesis 22 denkt wanneer hij aan de Romeinen schrijft dat Abraham vertrouwde op God 'die de doden levend maakt' (4:17). Paulus maakt hier dus een toespeling op Isaak als iemand die terugkeerde uit de dood.

Ook Jakobus prijst Abraham (2:21-22), maar hij ziet Abrahams optreden vooral als een daad van gehoorzaamheid. Abraham was niet alleen gelovig met zijn mond, maar ook in zijn daden. Jakobus' lezing sluit goed aan bij het eind van het verhaal, waar de engel van de HEER Abraham prijst omdat hij gehoorzaam is geweest (verzen 16 en 18).

Als je deze gedeelten in Hebreeën, Romeinen en Jakobus leest, kan het je opvallen dat geen van de schrijvers het verhaal citeert of ernaar verwijst met woorden als 'zoals in Genesis staat'. Zij maken alleen duidelijke toespelingen, in de veronderstelling dat de lezers het verhaal zelf wel kennen en het verband zullen zien.

Ik kijk nu naar diverse elementen van het verhaal.

1. De enige, geliefde zoon

Isaak wordt driemaal – en dus met nadruk – aangeduid als de enige zoon van Abraham (Genesis 22:2, 12 en 16). Vóór de tijd van Jezus hadden de Joden dit woord 'enige' opgevat als een aanduiding van speciale liefde. Daarom was 'enige' in de Septuaginta niet vertaald, zodat de nadruk viel op 'geliefd' (Grieks *agapētos*). En de uitdrukking 'geliefde Zoon' wordt met nadruk ook voor Jezus gebruikt op plaatsen zoals Matteüs 3:17 en 17:5 (vgl. Marcus 1:11; Lucas 3:22). Zo suggereert degene die deze woorden gebruikt – God de Vader – een verband tussen Jezus en Isaak.

Jezus gebruikt deze woorden ook zelf in zijn gelijkenis in Marcus 12:1-12; daar noemt Hij de zoon van de eigenaar van de wijngaard met nadruk 'zijn geliefde zoon' (vers 6; vgl. Lucas 20:13). Met deze zoon loopt het in de gelijkenis niet goed af. Dit laat zien dat Jezus weet van zijn naderende dood en dat Hij die begrijpt in het licht van Genesis 22: zoals Isaak zich gewillig liet offeren, zo zal Hij dat ook doen.

2. De zoon is een gewillig lam

Dat brengt ons bij de bereidwilligheid van Isaak. De keerzijde van Abrahams bereidheid om zijn zoon te offeren, is namelijk dat Isaak (verrassend!) bereid is om mee te werken (vooral vers 9). Hij wordt vrijwillig het offerlam. Aan het slot van het verhaal wordt zijn plaats ingenomen door een ram (vers 13).

Je komt hier voor de eerste maal in de Bijbel een offerlam tegen, als Abraham tot zijn zoon Isaak de profetische woorden spreekt dat God

‘zich zelf van een offerlam’ zal ‘voorzien’ (vers 8). Later in het verhaal vindt Abraham inderdaad een ram in de struiken en offert die (vers 13), maar daarmee is de betekenis van Abrahams profetische woorden nog niet opgebruikt: in Jezus voorziet God zich van het lam dat sterft voor de zonden van de mensen.

De gedachte van het offerlam vind je ook in het verhaal over de uittocht uit Egypte (Exodus 12:1-13) en zij is uitgewerkt in Jesaja 53. Als Jezus in het Nieuwe Testament het lam van God wordt genoemd, zoals in Johannes 1:29, 36 en 1 Petrus 1:18-19, kun je daarin dus echo's horen zowel van Jesaja 53 en van de uittocht als van Genesis 22.

3. De vader offert de zoon; ‘niet onthouden’

Vader Abraham is bereid zijn enige zoon te offeren; met andere woorden, hij spaart zijn zoon niet. God prijst hem met de woorden dat Abraham Hem zijn enige zoon niet heeft ‘onthouden’ (verzen 12, 16). Deze gedachte van het ‘niet onthouden’ of ‘niet sparen’ van de eigen zoon wordt door Paulus opgepakt in Romeinen 8:32. Paulus verwijst hier niet expliciet naar het verhaal, maar hij ziet duidelijke overeenkomsten tussen enerzijds Abraham en zijn zoon Isaak en anderzijds God en zijn Zoon Jezus. In beide gevallen offert de vader de zoon op, met als resultaat zegen voor de gehele wereld.

Ik denk dat ook het bekendste vers uit de Bijbel, Johannes 3:16, door de evangelist geschreven is met het verhaal van Abraham en Isaak in gedachten: ‘God (...) enige Zoon (...) gegeven’. Zoals Abraham bereid is om zijn enige zoon te geven, zo is ook God dat. Misschien werd Johannes ook wel beïnvloed door de woorden van Paulus in Romeinen 8:32, als hij deze brief kende.

4. God zweert een eed

Genesis 22:16 zegt dat God een belofte aan Abraham doet en gebruikt daarvoor het ongewone woord ‘zweren’. De Bijbel gebruikt meestal het woord ‘spreken’ voor God, en zweren is zeldzaam. Dat wist ook de schrijver van Hebreëën, die er in 6:12-15 op ingaat:

¹² ... en dat u niet achterblijft, maar in het spoor treedt van hen die dankzij hun standvastig geloof ontvangen hebben wat hun beloofd

was. ¹³ Toen God aan Abraham zijn belofte deed, kon Hij bij niemand zweren die hoger was dan Hijzelf, en dus zwoer Hij bij zichzelf: ¹⁴ 'Ik zal je rijkelijk zegenen en je talloze nakomelingen geven.' ¹⁵ En zo heeft Abraham, dankzij zijn standvastig vertrouwen, gekregen wat hem beloofd was.

Hebreeën 6:13 is een vrije weergave van Genesis 22:16, en in 6:14 citeert de schrijver het eerste deel van Genesis 22:17. Vers 15 is commentaar op het leven van Abraham als geheel, en hij wordt de lezers tot voorbeeld gesteld, net als in vers 12.

Twee andere verwijzingen in het Nieuwe Testament naar Gods belofte zijn algemener. Zacharias noemt in Lucas 1:73 een eed van God aan Abraham, en het woord 'eed' suggereert verband met Genesis 22:16. Maar de inhoud van deze eed is niet zo concreet als wat God in Genesis 22 zegt. Zacharias verwijst dus blijkbaar niet naar een bepaalde tekst, maar naar Gods beloften aan Abraham in het algemeen.

In Romeinen 4:13 schrijft Paulus dat 'Abraham en zijn nageslacht' van God de belofte ontvingen 'dat ze de wereld in bezit zouden krijgen'. Er staan concrete beloften in Genesis 22:17-18, maar ook op andere plaatsen in Genesis zoals 12:2-3, 15:4-5 en 17:4-6. Het is dus opnieuw niet gemakkelijk om te zeggen op welk gedeelte Paulus teruggrijpt. Maar omdat de woorden 'in bezit krijgen' in Romeinen 4:13 dezelfde zijn als in Genesis 22:17 (in de Septuaginta staat een vorm van 'erven'), is het goed mogelijk dat juist ons verhaal in Paulus' gedachten was. Dat is zelfs waarschijnlijk, omdat we hierboven zagen dat Paulus er ook in Romeinen 4:17 en 8:32 aan denkt.

5. Abrahams nakomeling(en)

De inhoud van Gods eed aan Abraham is dat hij talrijke nakomelingen zal hebben, die bovendien een zegen zullen zijn voor de wereld (verzen 17-18). Tweemaal wordt deze belofte in het Nieuwe Testament aangehaald met een specifieke verwijzing naar Genesis 22.

Je zag al hoe Hebreeën 11:17-19 het verhaal van het offer van Isaak gebruikt. Kort daarvoor in Hebreeën gaat het over hoeveel nageslacht Abraham heeft gekregen, en de schrijver gebruikt daarvoor de woorden 'zo veel nakomelingen ... als er sterren aan de hemel staan, ontelbaar als

zandkorrels op het strand langs de zee' (11:12). Dat zijn vrijwel precies de woorden die de HERE in Genesis 22:17 gebruikt, en de schrijver heeft ze dus daarvandaan overgenomen. Maar hij neemt niet de moeite om openlijk naar Genesis te verwijzen. Het is wel duidelijk dat niet alleen de Joden, maar ook de volgelingen van Jezus hier als (geestelijke) nakomelingen van Abraham worden gezien.

In Handelingen 3:25-26 spreekt Petrus ook over het nageslacht van Abraham, en hij citeert heel direct en bijna letterlijk Genesis 22:18:

In jouw nageslacht zullen alle volken op aarde gezegend worden.

Deze woorden zijn goed vergelijkbaar met Genesis 22:18 in de HSV:

En in uw Nageslacht zullen alle volken van de aarde gezegend worden...

Ze lijken veel minder op de NBV, maar dat komt doordat Genesis 22:18 daar heel vrij is vertaald:

En alle volken op aarde zullen wensen zo gezegend te worden als jouw nakomelingen.

Toch citeert Petrus de tekst niet alleen maar, hij geeft er tegelijk een diepere betekenis aan. Want wie zijn dat nageslacht van Abraham? In Genesis zijn het Isaak en alle mensen die van hem zullen afstammen. Maar als je het verband in Handelingen 3 leest, zie je dat Petrus de uitdrukking laat slaan op Jezus Christus, die hij in vers 26 Gods dienaar noemt.

Je ziet dus dat Hebreëen alle gelovigen ziet als nakomelingen van Abraham, terwijl Petrus de term gebruikt voor de Heer Jezus. Deze twee dingen vullen elkaar natuurlijk aan.

Wat niet wordt gebruikt

Het opvallende feit doet zich voor dat christenen in later tijd nog andere dingen in Genesis 22 hebben ontdekt dan wat in het Nieuwe Testament wordt genoemd. Het leven en sterven van Jezus heeft meer overeenkomsten met het verhaal van Abraham en Isaak. Ik noem de belangrijkste:

1. Het feit dat Abraham en Isaak reizen naar de berg Moria (vers 2). Deze naam Moria komt later alleen nog voor in 2 Kronieken 3:1, waar staat dat op deze berg Gods tempel werd gebouwd en dat deze berg in Jeruzalem lag. Jeruzalem ligt inderdaad zo'n drie dagen reizen van Berseba, waar Abraham en Isaak woonden (Genesis 21:33; 22:19). Later in het verhaal wordt deze plaats 'de berg van de HEER' genoemd (22:14b; vgl. bijvoorbeeld Jesaja 2:3 en Psalm 24:3). Je verwacht in het Nieuwe Testament te lezen dat God Jezus offerde in Jeruzalem, juist zoals Abraham Isaak op dezelfde plaats wilde offeren. Overigens is Moria een symbolische naam, die 'plaats van het zien' betekent.
2. Genesis 22 vertelt met enige nadruk dat Isaak het hout voor het altaar zelf moest dragen (vers 6). De evangelist Johannes benadrukt weliswaar dat Jezus zelf zijn kruis droeg (19:17) – en hij laat Simon van Cyrene (Marcus 15:21) buiten beeld – maar hij trekt geen vergelijking met Isaak, zoals veel latere lezers wel doen. Of verwacht Johannes dat van ons?
3. Abraham zegt dat God zelf voor een offerlam zal zorgen (vers 8); God zal voorzien (vers 14). Het woord 'voorzien' wordt in het verhaal met nadruk herhaald en is alleen al daarom belangrijk (verzen 8 en 14), maar het Nieuwe Testament gaat hierop niet in.
4. De parallellen in de christelijke lezing van Genesis 22 lopen tussen God en Abraham, en tussen Jezus en Isaak. Toch zien sommigen ook een overeenkomst tussen Abraham en Jezus, namelijk het innerlijke conflict. Daarover zegt het verhaal niets, maar het is niet moeilijk voor te stellen dat de reis van drie hele dagen Abraham meer dan genoeg tijd gaf voor hartverscheurende twijfel. Hij moest nu zijn zoon verliezen of zijn God. Zou hij de wil van God doen of ... ? In zijn kinderbijbel laat Anne de Vries de zwaarte van dit dilemma horen door het zinnetje 'Zo gingen die beiden tezamen' te herhalen. Over het innerlijke conflict van Jezus in Getsemane lezen we in Marcus 14:32-43. Ook Hij moest besluiten of Hij de wil van God zou doen. Beiden waren gehoorzaam.
5. Hoeveel parallellen er ook zijn tussen beide gebeurtenissen, Abrahams offer van Isaak en Gods offer van zijn Zoon, de afloop van de twee verhalen is verschillend. Anne de Vries verwoordt dit in zijn kinderbijbel zo:

En later, veel later, toen Abraham al lang in de hemel was... Toen is er nog eens een Vader geweest, die zijn Zoon ging offeren. Maar toen was er niemand die riep: 'Houd op, het is genoeg!' Toen is die Zoon *echt* het Lam geweest.

Wie is het type?

Als je terugkijkt over dit hoofdstuk, zie je dat er meerdere typen in het verhaal voorkomen.

Sommige lezers vinden dit misschien verwarrend en kunnen proberen om alles tot één type terug te brengen. Maar het is goed om je ervan bewust te worden dat er meerdere lijnen lopen tussen de verschillende delen van de Bijbel. Isaak en het offerlam verwijzen allebei naar Jezus; Abraham is zowel een type van God, de Vader die zijn Zoon geeft, als van de gelovige gemeente die God vertrouwt zonder de afloop van de gebeurtenis te kennen. En aan het begin van het hoofdstuk zagen we dat Hebreëen over Abraham en Jezus zegt dat zij op de proef werden gesteld, dus dat is nog een andere lijn.

Je vraagt je misschien af hoe de Joden in de tijd na Jezus dit verhaal lezen. Zien zij niet dat het naar Hem verwijst? Nee, Joden lezen dit verhaal heel anders. Zij leggen de nadruk op het geloof en de verdienste van Isaak. Isaak is trouw en gewillig, en hierdoor verdient hij Gods goedkeuring. Deze verdienste is zo groot dat alle Joden die net als Isaak leven ervan profiteren en door God worden geaccepteerd, is de redenering. Deze manier van lezen kwam al voor in de tijd van Jezus en heeft dus oude papieren, maar daarom is ze nog niet correct!

Genesis 22 wordt slechts tweemaal geciteerd, maar veel vaker wordt er naar verwezen of op gezinspeeld. Deze invloed van het verhaal mis je wanneer je je beperkt tot citaten en formules zoals 'opdat vervuld werd'. Het gedeelte is daarom een goed voorbeeld van wat ik in dit boek wil laten zien.

Verantwoording

Voor dit hoofdstuk is met name gebruikgemaakt van:

Knight, George A.F., *Christelijke theologie van het Oude Testament* (Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1961)

Moberly, R.W.L., 'Christ as the Key to Scripture: Genesis 22 reconsidered' in R.S. Hess e.a. (red.), *He swore an Oath. Biblical Themes from Genesis 12-50* (Cambridge: Tyndale House, 1993) 143-173; zie ook R.W.L. Moberly, *The Bible, Theology, and Faith: A Study of Abraham and Jesus* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000)

Vries, Anne de, *Kleutervertelboek voor de Bijbelse geschiedenis* (Kampen: Kok, 1948)